

sft: Fakta

TA-nummer 1693/2000, januar

Substitusjonsplikten

Å bytte ut helse- og miljøfarlige stoffer med mindre farlige alternativer

Alle virksomheter som bruker stoffer som kan være en risiko for helse og miljø, har fra 1. januar 2000 plikt til å vurdere denne bruken av kjemikalier. Den såkalte Substitusjonsplikten er lovfestet som ny paragraf i Produktkontrolloven, og er en generell forebyggende strategi for å redusere risikoen forbundet med bruk av kjemikalier i samfunnet. Substitusjonsplikten går ut på å bytte ut helse- og miljøfarlige stoffer med mindre farlige alternativer, og innebærer en konkretisering av plikten til aktsomhet og risikovurdering som allerede er nedfelt i Internkontrollforskriften.

*§3a i Produktkontrolloven – Substitusjonsplikt:
Virksomhet som bruker produkt med innhold av kjemisk stoff som kan medføre virkning som nevnt i Produktkontrollovens §1 skal vurdere om det finnes alternativ som medfører mindre risiko for slik virkning.
Virksomheten skal i så fall velge dette alternativet, hvis det kan skje uten urimelig kostnad eller ulempe.*

Helse- og miljøfarlige stoffer og produkter kan forårsake skader på naturen og på menneskers helse. Svært mange kjemikalier har potensial til å skade både helse og miljø, og utgjør en av de mest alvorlige truslene mot livsgrunnlaget til kommende generasjoner.

Utslipp av helse- og miljøfarlige stoffer fra produksjonsprosesser i industrien er de siste ti-årene betydelig redusert, og derfor fokuseres det nå i større grad på *produktenes* bidrag til miljøproblemer. Utslipp av helse- og miljøfarlige stoffer fra et produkt kan skje gjennom hele livsløpet til produktet: ved uttak av råvare, under produksjon, ved transport, ved bruk av produktet og når produktet ender som avfall.

Med utgangspunkt i at den som forurensar har ansvar for å forebygge forurensning og fare for forurensning fra kjemikaliebruk, blir nå alle virksomheter gjennom substitusjonsplikten pålagt å ta et større ansvar for å forebygge skadevirkninger fra produkter som inneholder helse- og miljøfarlige kjemikalier. Substitusjonsplikten er lovfestet som ny §3a i Produktkontrolloven, og er en generell forebyggende strategi for å redusere risikoen forbundet med bruk av kjemikalier i samfunnet.

Substitusjonsplikten går ut på

å bytte ut helse- og miljøfarlige stoffer med mindre farlige alternativer, og innebærer en konkretisering og utdyping av plikten til aktsomhet og risikovurdering som allerede gjelder for alle virksomheter. Internkontrollforskriften setter krav til at virksomhetene skal arbeide systematisk for å forebygge eller begrense helseskade eller miljøforstyrrelser fra virksomhetens aktivitet, produkter eller produkttjenester. Gjennom denne forskriften har virksomhetene plikt til å kartlegge farer og problemer, vurdere risiko og utarbeide planer og tiltak for å redusere risikoforholdene. Dette skal dokumenteres skriftlig.

Hvem gjelder substitusjonsplikten for?

Alle virksomheter som *braker* stoffer som kan være en risiko for helse og miljø omfattes av substitusjonsplikten. Alle som yrkesmessig bruker slike stoffer har en plikt til å vurdere sin kjemikaliebruk, i den hensikt å redusere unødig risiko ved bruk av kjemikalier. Dette gjelder både brukere i privat og offentlig sektor, og i produksjonsvirksomhet og tjenesteytende virksomhet. Regelen gjelder ikke forbrukere.

En produsent som fremstiller

et produkt som kan inneholde helse- og miljøfarlige kjemikalier har plikt til å vurdere om det under produksjonen er fare for utslipp av stoffer som kan være en risiko for helse og miljø, og om sluttproduktet inneholder stoffer som kan være en risiko for helse og miljø ved vanlig bruk av produktet eller når produktet ender som avfall. Produsenten må altså vurdere sin bruk av kjemikalier både mht bruk i generelle driftsoppgaver, i produksjonsprosessen og som en del av de produkter som fremstilles.

Hvilke produkter omfattes av substitusjonsplikten?

Substitusjonsplikten er lovfestet i produktkontrollloven, og vil gjelde for ethvert produkt som inneholder kjemiske stoffer som kan medføre risiko for helseskade eller miljøforstyrrelse. Med produkt menes råvare, hjelpestoff, halvfabrikat, og ferdig vare av ethvert slag, og gjelder produktet i alle dets stadier, inkludert avfallsstadiet.

Noen aktuelle produkter vil være

- rene kjemikalier (både rene stoffer og stoffblandinger) som blir brukt som råstoff, innsatsfaktor eller hjelpemiddel
- kjemiske blandingsprodukter (f. eks. vaskemidler, avfettingsmidler, trykkfarger, maling, lakk, impregnering, absorpsjonspulver, malingfjerner, overflatebehandlende midler, herdere eller lim)
- produkter som ikke er kjemi-

kalier, men som inneholder et helse- eller miljøfarlig stoff (f. eks. impregnert trevirke, ladbare batterier med tungmetaller, eller plastprodukter med flammehemmere, stabilisatorer og fargestoffer)

Hva innebærer substitusjonsplikten?

Den enkelte virksomhet må først foreta en gjennomgang av sin kjemikaliebruk. Det gjelder all bruk av kjemikalier

- i intern drift
- i produksjonsprosesser eller ved tjenesteyting
- som komponent i et sluttprodukt.

Virksomheten må vurdere hvorvidt et produkt, på grunn av sitt innhold av kjemiske stoffer, kan medføre risiko for skade

- under produksjon (for eksempel fare for forurensete utslipp)
- ved vanlig bruk
- når det ender som avfall.

Det skal deretter vurderes om det for samme formål finnes *andre alternativer* som medfører *mindre risiko* for skader på helse og miljø. Man skal vurdere om det finnes et annet kjemikalie med mindre risiko, men det er også mulig å velge en annen metode. Forutsetningen for å velge et annet alternativ, er at alternativet utgjør en mindre risiko for helse og miljø. Alternativet må derfor vurderes på samme måte som produktet som ønskes byttet ut.

Virksomheten er ikke forpliktet til å gjennomføre substitusjon dersom det å gjennomføre-

re et skifte til et mindre farlig alternativ medfører *urimelig kostnad eller ulempe*. Samsvar mellom kostnadene og det som oppnås som miljøforbedring avgjør hvorvidt substitusjonsplikt foreligger. Substitusjon skal foretas dersom miljøgevinsten kan anslås å være minst like stor som kostnaden ved å skifte til et mindre farlig alternativ. Som miljøgevinst er det da viktig å vurdere den totale gevinsten som inkluderer mindre risiko ved lagring, produksjon og bruk, samt reduserte mengder spesialavfall og eventuelt reduserte rensekrav.

Hvor kan du hente mer informasjon?

Miljømyndighetene vil gi ut en veiledning som trinn for trinn viser hvordan du bør gå fram når substitusjon skal vurderes. I denne veiledningen vil vi si mer om hva miljømyndighetene forventer av din virksomhet i forhold til substitusjonsplikten.

I utgangspunktet gjelder substitusjonsplikten alle stoffer som inneholder egenskaper som kan være en risiko for helse og miljø. Miljømyndighetene har valgt ut noen veiledende kriterier for hvilke uønskede egenskaper det er særlig aktuelt å forholde seg til. Disse kriteriene blir presentert i et eget fakta-ark.

Loven trer i kraft 1. januar 2000.

Mer om bakgrunnen for innføring av substitusjonsplikt kan leses i Ot prp nr 40 (1998-99).